

УДК 821.161.2'04+06':930:32

Ірина СКРИПНИК,
ВДНЗ України “Буковинський державний
медичний університет”, Чернівці (Україна)

Iryna SKRYPNYK,
Higher State Educational Establishment
of Ukraine „Bukovinian State Medical University”,
Chernivtsi (Ukraine)
tirovyvan@gmail.com
ORCID ID:0000-0001-7923-1423

**ДВОХСОТЛІТНІЙ ЕКСПРЕС:
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ТА
НЕЗМІННІСТЬ ПОВЕДІНКОВОЇ МОДЕЛІ
ВЛАДИ**

**BICENTENARY EXPRESS: UKRAINIAN
LITERATURE AND UNALTERABILITY OF
BEHAVIORAL MODEL OF THE**

Ключевые слова: феномен Шевченка, расстреляное
возрождение, «шестидесятники», диссидентство,
геноцид, террор, национально-освободительная
борьба.

**Скрипник І. Двухсотлетний экспресс: украинская
литература и неизменность поведенческой модели
власти.**

В статье рассматривается большой период в истории украинской литературы и культуры, в течение которого сначала имперская власть царской России и впоследствии тоталитарный режим СССР приговаривали и убивали украинскую элиту нации и сознательных патриотов. Через всю студию проходит образ своеобразного поезда, подобно мифологическому Харону, перевозившего осужденных на восток России, в так называемые лагеря смерти. Автор показывает основные модели поведения архетипа власти, которая стремилась уничтожить интеллектуальный код украинской нации.

Уся українська література від часів Шевченка у діахронічному аспекті й донині – це «кривава» література, це «кривавий» культурно-історичний процес, пов'язаний з боротьбою українців за свою незалежність з російською монаршою, а згодом – з тоталітарною системами. Своєрідно спростовуючи фразу Юрія Андруховича з вірша „The bad company” (збірка „Пісні для мертвого півня”, 2004 р.), – „Самовбивць замало як на велику літературу” можна сформулювати альтернативну відповідь: митці просто не доживали до такого етапу, їх розстрілювали, нищили в таборах, зацьковували у підвалах НКВД, доводили до голодної смерті в таборах ГУЛАГу.

Озаглавлює тему нашої доповіді поняття „діахронічного експресу”, такого собі потягу в пекло на землі, яке влаштували українській інтелігенції та еліті нації російські брати „во хресті”. Образ потягу напряму пов'язаний з архетипом шляху й постає символ страшного міфологічного змія, що несеться у небуття. Звичайно, це образ виступає лише символом, але якщо розглянути всі ті „великі” й „маленькі” трагічні історії, якими, наприклад, пересипана унікальна антологія Юрія Лавріненка „Розстріляне відродження”, то очевидним є той факт, що саме потяг з причепними вагонами – „бугайниками” (доцані вагони для перевезення рогатої худоби) був постійним „трансфером” для доставки етапованих. Вочевидь, найпромовистіше зобразив такий образ

Іван Багряний у романі „Тигролови”.

Тисячі видатних українців, культурних та наукових діячів, просвітителів, духовенства, патріотів, що попри все не боялися казати правду, писати правду, говорити вголос чи пошепки, декларувати своїми діями українські ідеї, були вивезені „сибірським експресом”. Однозначно вже неодноразово говорилося про причини винищення української інтелігенції як коду нації, серед яких найосновнішою була „обезглавити” наш народ, позбавити його інтелекту, зробити з нього бездумну робочу масу, „оскільки українцям відводилася роль сировини і будівельного матеріалу імперії¹”.

Звичайно, що ми надзвичайно звузили коло діячів, що могли б увійти до нашого умовного експресу. Тому перед початком опису запропонованих своєрідних „компаній” варто сказати, що можна умовно виділити кілька груп митців, які волею-неволею обрали той чи інший шлях:

Абсолютна непогора, відстоювання до самого кінця власних життєвих та національних позицій і в результаті – насильницька смерть чи підірване здоров'я, що призвело до передчасної смерті (Т. Шевченко, С. Єфремов, Валер'ян Підмогильний, Олекса Влизько, М. Зеров, М. Драй-Хмара, Симоненко, В. Стус, Т. Мельничук, В.В. Марченко, Олекса Тихий);

Ті, хто намагалися почати „танцювати під дудку влади”, як слушно зауважує Ю. Лаврінен-

ко – ті, що „опинилися у ролі казкового скрипача, який упав у вовчу яму і пробував відкупитися від вовка своєю грою”, але врятуватися не вдалося (Євген Плужник, Михайль Семенко, Яків Савченко);

Ті, що не витримали утисків влади і „скорились” системі (П. Тичина, М. Рильський, Микола Бажан, Остап Вишня, Володимир Сосюра, Грицько Чубай);

Ті, хто пройшов страшні випробовування концтаборів, вижив і залишився вірним ідеї (Євген Сверстюк, Ігор та Ірина Калинци, Левко Лук'яненко, В'ячеслав Чорновіл, Михайло Горинь, Богдан Горинь, Алла Горська та інші);

Ті, хто пішли самотужки, не витримавши осоружності системи (Микола Хвильовий);

Ті, хто багато років мовчали й писали „у шухляду”, щоб не співати дифірамби владі (Ліна Костенко, Валерій Шевчук, Юрій Винничук).

Таким чином, ми дійшли до чітко витвореної опозиційної пари **беззахисний митець – нищівна влада**. Це класична дихотомія, що представляє собою, з одного боку, – закриту, заблоковану й ієрархічну систему антигуманного й антикультурного спрямування, яка руйнує колонізовані народи, робить все можливе для дисиміляції й повного винищення їхньої автентичності. Система працює на всіх рівнях й апробує одиничні й групові засоби впливу й „обеззброєння” активних представників поневоленої нації. З другого боку, митець як та „силова одиниця”, що має велику зброю – слово, образ. У всі часи влада найбільше боялася тих, хто володів словом і вмів доносити його до народу, мав дар переконувати людей і давати їм надію на перемогу. Тому означення „**беззахисний**” є відносним – влада знищувала митців слова фізично, але *слово* їх набувало ще сильнішого звучання, сакралізувалося.

За умов двухсотлітнього експресу ми маємо справу із двома типами, на перший погляд, абсолютно відмінних владних інститутів: імперією та авторитарним режимом. **Монарша імперія** понад усе боялася втратити свою **монолітність** та у жодному разі не дозволити своїй „колонії” (Україні) прокинутись від темноти та дрімучості неосвіченості. Дисидент Євген Сверстюк у есе „Блудні сини України” (1990р.) зазначає: „Всяка імперія є неприродною грою долі – потворною креатурою, створеною з підбитих, обманутих, впокорених народів. Всяка імперія культивує насильство, обман, підкуп – щоб утримати в покорі й утриматись. Імперія культивує поганство й рабство найнижчого гатунку – і не любить рабів Божих, тобто вільних людей, які нікого не бояться, окрім Бога. Отже, імперія узаконює зло: вона потребує старших рабів-

наглядачів різного рангу і простих покірних рабів, що прагнути вислужитися”². Саме тому кожна імперія мала при собі своєрідних „придворних псів”, лакеїв, які продавалися й висліджували та продавали справжніх „героїв нації”.

Однозначно „найбільшою рибою”, яку слід було зловити у сіті у випадку монаршої інституції був **Тарас Шевченко**. Ця влада дуже чітко розуміла вплив поета на українців й навіть априорі уявила собі його майбутню популярність. Розуміла аж настільки, що була свідомо того, що навіть „реальні” ідеологи „Кирило-Мефодіївського братства” Микола Костомаров та почасти Пантелеймон Куліш не несли такої загрози, як Шевченко, що долучився до „братчиків” значно пізніше й **де факто** не був речником таких науково-популярних ідей та утопій, що декларував, наприклад, П. Куліш. Тому не злякав монаршу систему науковий академічний рівень М. Костомарова, що міг би „просвітлювати” український народ на волі, оскільки лише Шевченкове слово мало той „революційний”, у позитивному значенні слова, поштовх, що ніс реальну загрозу підриву системи.

Граф Орлов, якому було доручено курувати справу, зрозумів, що ніякої політичної роботи „братчики” так і не почали і все зводилось до несистемних зустрічей та програмних маніфестів – вузького кола діяльності. Тому всі „мефодіївці”, крім Тараса Григоровича, отримали, як на мірки миколаївського часу, порівняно невеликий термін заслання й помірно важкі умови проживання та праці. Шевченкові ж серед них дісталась найвища кара.

Після заслання характер „запального” П. Куліша притих і він повністю занурився у богемне життя Петербурга, направив свою колишню політичну риторичку у відмінне русло і заявив, що Україна може існувати лише у складі й під повною опікою Російської імперії. Дослідник його творчості В. Петров дійшов висновку: „Будучи людиною з темпераментом трибуна, людиною широких громадських цілей, Куліш був змушений пристосуватися до тих обставин, приборкуючи в собі всі прагнення та громадські цілі, і всупереч собі проповідувати антигромадські док трини”³.

М. Костомаров продовжив наукову діяльність, став ще більш ліберальним і працював на благо російської науки. У цьому випадку далекоглядність царської системи просто вражає, тому що, навіть давши помірно легше покарання обом діячам, система зуміла „зламати”, переінакшити” їхні погляди й своєрідно обеззброїти такий сильний революційний потенціал Украї-

ни.

Натомість, через надзвичайно важкі умови проживання, важкий клімат, здоров'я Шевченка було підірвано й він повернувся до Петербурга „старим дідом” – система зробила своє – знешкодила фізично Тараса. Але їм не вдалось знищити його дух, який український народ увібрав абсолютно. Не випадково є дуже символічним той факт, що кріпацтво було скасоване саме в рік його смерті (1861р.).

Феномен Тараса Шевченка є унікальним – його боялись усі системи: монарша вислала із заборонаю писати і навіть малювати, комуністична – навіть після багатьох років по смерті, вартувала його могилу, забороняла приступати до неї. Доходила аж до безглуздя: тоталітарний режим боявся геніального міфу, що Шевченко живий і на Чернечій горі люд готується хрестити ножі й підіймати повстання проти Кремля. А з кінця 2013 року Тарас Шевченко воскрес знову, щоб допомогти українському народові боротися зі ще одним московським наступом. Не випадково, один із перших полеглих героїв, Сергій Нігоян, за кілька днів перед трагічною смертю читав на Майдані уривок із поеми «Кавказ». Лише цього разу святились не ножі та шаблі, а „коктейлі Молотова” та палились шини, що було видно аж на Чернечу гору. Після падіння монаршої системи та жовтневої революції, здавалося би, мала б докорінно змінитись риторика влади, але всі „політично-соціальні” міфи на зразок „братерства і рівноправ'я” звелись знову ж таки до постійно повторюваного знаменника – російської великодержавної гегемонії та як наслідок – ще страшніших гонінь, масових розстрілів та висилки інтелігенції, мистецьких, культурних та наукових діячів, навіть більше – геноциду українського народу у 32-33 роках. Знову звернемось до Є. Сверстюка: „Це була велика містика ОЛЖІ, яка прикинулася НОВОЮ ПРАВДОЮ і розкидала павутину на весь світ. Людей перетворено на мух, що борсались у силовому полі павутиння і поїдали одні одних. Диявол правив бал: він одверто проголосив війну проти Хреста... Вони відали, що творять, усе було написано на їхніх прапорах і гаслах: відібрати хліб духовний, а потім - щоденний”. Таким чином, поведінкова модель авторитарної (тоталітарної) влади лише мутувала (у порівнянні з імперською), набула більш „звірських” апетитів – підсилена технічним прогресом, на хвилі стрімкої урбанізації та шляхом політики „коренізації” зібрала до тогочасної столиці Харкова більшу частину української мистецько-культурної еліти, щоб крок за кроком винищити або зламати її.

Наступними „пасажирями” нашого східного двохсотлітнього експресу у хронологічному роз-

різі є Микола Євшан, Сергій Єфремов та ціле розстріляне відродження, кров'ю якого Москва зросила весь шлях з України аж до Сибіру. Микола Євшан потрапив до цього умовного списку як проміжна ланка між монархією і комунізмом, оскільки на сторінках очолюваного ним журналу „Українська хата” були постулати, що стали основою для українського національного відродження наприкінці 20-х та у 30-х роках ХХ століття. Публіцистика та тематика творів, що друкувалися у виданні, об'єднувала в собі європейсько зорієнтовані настрої та націоналістичні ідеї, що впритул не подобалось владі. Журнал заборонили, але це стало вихідною точкою для відліку нового покоління апологетів українськості.

Сергієві Єфремову радянська влада (як ми вже вияснили – значно вигадливіша, ніж монарша) заготовувала неабияку участь – звинуватила його в організації владою ж вигаданих Братства української державності та сумнозвісної Спілки Визволення України (СВУ) (1920-1928). Лише після падіння СРСР та відкриття доступу до архівних даних було виявлено, що ці організації вигадані ДПУ для легітимізації репресій над українською інтелігенцією. Тому Єфремов одним із перших потрапив у жорна тоталітарного режиму. Його було заарештовано у липні 1829, а у квітні 1930 засуджено до 10-річного ув'язнення у строгій ізоляції. Загинув у березні 1939 у одному із таборів ГУЛАГу.

Саме після арешту С. Єфремова почався справжній коловорот у колах інтелектуальних груп, численних літературно-мистецьких організаціях. На хвилі зростаючої українізації, Харків переповнювали сповнені ідей молоді письменники. Система працювала цілодобово і сумнозвісний Будинок Слова щоночі бачив „воронок” біля одного із входів – забирали митців. Більшість не поверталися, а прямували східним експресом в іншу подорож. Ті, хто повертався, ставали „іншими”, чужими для себе колишніх. Із часом публіка отримувала перші результати їхнього повернення з „підвальных” допитів – твори на догоду владі, з відкритим оспівуванням системи та її лідерів. Так сталося з М. Рильським, П. Тичиною, В. Сосюрою та іншими. Ю. Лавріненко у літературній силуеті про М. Рильського пише: „З філософічним спокоєм, дійшовши аж до камери у тюрмі НКВД (арешт 1931 р.), Рильський, ніби за порадою Гете, бере необхідність за основу і йде на повну капітуляцію перед новітнім Батиєм. Він потрібен був для виставової вітрини, як потрібен був знаний генерал серед полонених і капітульованих. Так один із найбільших поетів 20-30 років погодився на усунення всієї його оригінальної та перекладної творчості на десяток років та цитую: „піснями

про Москву здобув дві сталінські премії”⁵.

Інша доля спіткала Миколу Зерова та Михайла Драй-Хмару. Микола Зеров не втратив свій лицарських дух навіть на страшних Соловках, куди був висланий 1935 року. Невтомна жадоба жити та творити навіть у нелюдських умовах рухала ним до кінця. Не зважаючи на голод, холод і нереально важку працю, він продовжував писати сонети і перекладати „Енеїду” Вергілія. Точна дата його смерті невідома. Це приблизно 38-39 роки – він потрапив під так зване „десяткування” політв'язнів і був розстріляний.

Просто волосся стає дибом, коли перечитуєш матеріали слідчих справ митців. „Добра” традиція, яку розпочав режим із арештом С. Єфремова, увійшла у чітко витворену систему. І практично кожному „арештанту”, хто відмовлявся коритися владі й іти проти власної совісті „пришивали” участь у терористичних організаціях. Просто геніальна риторика режиму: терористи з дипломами докторів наук, актори, письменники, інтелігенція у прямому значенні слова намагалися підірвати підвалини величезної машини, якою була радянська тоталітарна система. Лише забули додати, що підірвати збирались словом! Так сталося з М. Драй-Хмарою, 1935 року його звинуватили у терористичній організації, а через повну відсутність доказів та героїчний опір поета його змусили самому придумати докази проти себе. У 1936 році йому дали п'ять років примусової праці у віддалених таборах. Голод настільки виснажив його, що у листах до дружини він переповідав свої сни, у яких йому снилася їжа. Писав: „Я насилував свою уяву, малюючи собі стіл, повний найсмачніших страв”. Влада вирішила знищити його не шляхом розстрілу, а виснажливою працею, що доводила його навіть до галюцинацій. У одному із останніх листів до дружини скаржився: „Я не можу тобі писати, якщо я не спочину, я падаю на роботі і тоді мене підвішують... Ноги опухли”. Помер десь наприкінці 38 року⁶. Із листів засланців ми можемо побачити страшну, руйнівну, смертоносну машину режиму в дії. І неможливо зрозуміти, чому, наприклад, Німеччина ще й досі відмиває криваві плями гітлерівської хунти й донедавна виплачувала кошти за вчинені злочини, а великодержавна російська система навіть відмовляється визнати й не відповіла за жодного закатованого у Норильську, у Бабиному Яру, на Колімі, на Соловецькому острові та у багатьох місцях масових розправ над українським народом. Це питання порушувалося багатьма культурними та політичними діячами, але воно і досі залишається риторичним.

Останній зазначений нами у цій мовній компанії розстріляного відродження є Володимир

Свідзінський. Своєю тихою, аполітичною натурою романтика-відлюдника його обійшов арешт у період найбільших „покосів” інтелігенції у тридцятих роках. Проте під час війни, коли перед наступом німців чекісти робили зачистки, його арештували й вивезли. Достеменно невідомо, але, кажуть, він згорів живцем разом із іншими арештантами, зачинений у стайні. Дочка поета Мирослава у спогаді про батька винесе себе у його смерті. Бо це саме вона не хотіла втікати з Харкова під час окупації і, таким чином, спричинилася до татового арешту.

Насправді, згадані нами представники 20-30 років ХХ століття – це мізерна частка, оскільки, ешелони смерті прямували на схід мало не щотижня. Особливо кривавим був 1937 рік, таке враження, що у той час відкрилась якась чорна діра, що один за одним всмоктувала геніїв, борців і просто вірних синів України.

Проте експрес не переставав курсувати. Так ми прибули на важливу для історії культурного опору України станцію під назвою „дисидентство” (висту проти існуючого ладу, чи загальноприйнятих норм певної країни, протистояння офіційній ідеології й політиці). Найяскравіші події руху припали на 60 роки. Євген Сверстюк як очевидець й дисидент за духом й „вироком” у доповіді, проголошеній у Гарварді, зазначає: „60-ті роки були часом великих збурень у цілому світі. На арену виходила радикальна молодь. Вона не хотіла того світу, який створили для неї її батьки. І в цьому бунті молоді є сенс, актуальний і досі”⁷.

Явище дисидентства – це надзвичайно цікавий феномен, що виник між двома „нещастями” України – часом правління Й. Сталіна та В. Брежнєва. Хрущовська відлига дозволила дещо підняти очі й відійти від страхіть та безчинства сталінщини, пошквалилося культурне життя, почали повертатися імена й твори раніше засуджених та заборонених. Але раптовий прихід до влади Брежнєва заклав щойно налагоджені ходи й знову зачинив усіх у холодильну камеру глибокої заморозки. Проте знання кращого життя й розуміння, що може бути по-іншому, спричинили геніальний у своїй основі, але не менш кривавий, ніж у 20-30 роки, етап у „двохсотлітньому експресі”.

Особливістю цього руху було те, що в його масштаби входили цілі когорти „протестуючих” й окрім культурних та мистецьких діячів (література, кіно, театр, малярство), велику роль у протистоянні відігравали правозахисники, що активізувалися як реакція на відкриті судові процеси над дисидентами, що проводились у великих містах та культурних центрах (Києві, Львові, Харкові, Одесі тощо). Практика відкри-

тих судових розправ стала страшною реальністю й мала слугувати наглядним прикладом для залякування.

Однак, в Україні дисидентський рух стартував ще в середині 50-х років. Одну з перших спроб переходу до організованих мирних форм опозиційної діяльності започаткувала група Левка Лук'яненка (1959 р.) – Українську робітничо-селянську спілку (УРСС). „Завдання полягає в підготовці народу до нового масового руху за національну свободу. Для такої праці потрібні не скоростріл з багнетом, а натхненне слово з вірою в перемогу добра над злом, свободи над рабством, залежних колоніальних народів над імперією⁸. Однак, уже 1961 р. цю нечисельну організацію було розгромлено і за рішенням Львівського обласного суду її членів засуджено до тривалих термінів ув'язнення (10 до 15 років).

Так звані дисиденти кинули виклик владі й вона рішуче реагувала на це. У 1963 році був жорстоко побитий Василь Симоненко. Молодий хлопець помер того ж року від отриманих травм. А просто вражаючі своєю відвертістю його слова: Україно, п'ю твої зіниці / Голубі й тривожні, ніби рань. / Крешуть з них червоні блискавиці / Революцій, бунтів і повстань. / Україно! Ти для мене диво! / І нехай пливе за роком рік, / Буду, мамо, горда і вродлива, / З тебе дивуватися повік. / Ради тебе перли в душі сію, / Ради тебе мислю і творю — / Хай мовчать америки й росії, / Коли я з тобою говорю! / Одійдіте, недруги лукаві! / Друзі, зачекайте на путі! / Маю я святе синівське право / З матір'ю побуть на самоті. Така розмова наодинці, прямий діалог зі своєю країною (без жодних російських посередників) ще більше розлютили ворога. Смерть Симоненка стала своєрідною точкою відліку відновлення руху „двохсотлітнього” експресу. А далі кремлівська машина „косила” всіх, хто не боявся говорити слова „свобода”, „вільна Україна”, „демократія”, „своє vs чуже”. Апогеєм став 1972 рік, коли стартували масові арешти: подружжя Калинців, Вячеслав Чорновіл, Євген Сверстюк, Тарас Мельничук, Іван Світличний, Іван Дзюба, Левко Лук'яненко, Юлій Шелест, Василь Стус та багато інших.

Час тоді був такий, що як ніколи важливим було поняття „голосу”, відвертого немовчання, показу своєї позиції. Це було чимось „новим”, тим що деякий період після Другої світової війни забулося людьми, бо воєнна романтика дещо об'єднала усіх навколо спільної біди та відбудови після розрухи. Писане та вимовлене українське слово набувало масштабнішого значення, тому що глобальний тиск російськості вкотре дійшов до абсурду. „Українське слово було пробуджене „шістдесятниками”, які

відчували на собі девальвацію духовних надбань нації, вразливо відреагували на змістовне наповнення українського слова. Його наповнення – чужорідне, вороже національному змістові⁹. Слово запліднювалося зсередини ідеологемами, стереотипами тоталітарного мислення, вироджувалося, з-під української мовної оболонки поступово з'являлося чуже, антиукраїнське, руйнівне”. Вони не мовчали і цим самим викликали очевидну поведінку влади, яка за стільки років не вигадала нічого кращого, як знову судити їх і відправляти на схід етапом.

Актом немовчання була заява про створення Громадського комітету захисту Ніни Строкатої (Караванської) (мікробіолог, за протести проти безправних арештів Україні, у тому числі й її чоловіка, Святослава Караванського, заарештована у 1971 році та засуджена у 1972 році Одеським обласним судом на 4 роки ув'язнення, а 1976 року стала членом-засновником Української Гельсінкської Групи. У 1971 році члени УГГ Оксана Мешк, Ніна Строката та Ірина Сени оприлюднили документ „Ляментация” про фабрикування кримінальних проваджень проти дисидентів, про факти ескалації державного терору і наклепі проти учасників правозахисного руху в Україні), що її підписали 21 грудня 1971 В. Чорновіл, В. Стус, Калинці та інші. Цей комітет став першою правозахисною організацією в Україні.

Далі події розвивалися зі швидкістю світла. 30 грудня 1971 р. політбюро ЦК КПРС видало наказ розпочати боротьбу проти гілки виготовлення та розповсюдження самвидаву. 4 січня 1972 р. затримали бельгійського студента-туриста Ярослава Добош (він зацікавив органи після того, як у Києві зустрівся із дисиденткою та об'єктом у справі „Блок” Зіновією Франко, а під час митного контролю на станції Чоп серед його речей знайшли записку із іменем Ігоря Калинця), якого використали для розробки об'єктів справи „Блок” та судових справ щодо них. Добош був студентом Лювєнського католицького університету, членом Спілки української молоді й вивозив з України заборонений самвидав, це й послугувало надзвичайно „цінним матеріалом” для того, щоб він став „уособленням безпосереднього зв'язку руху опору в Україні із закордонними націоналістичними центрами. Тож радянська пропаганда тепер змогла представити дисидентів як „націоналістичних наймитів” та „запроданців капіталістичного Заходу¹⁰. Проте достеменних фактів реальності особи Ярослава Добоша немає. Зрештою, він міг бути агентом КДБ, що проводив спецоперацію. Робота органів над збором інформації проти умовних учасників справи „Блок” проводилась з липня 1971 року. А

вже від 12 січня 1972-го по всій Україні прокотилися тисячі обшуків й сотні арештів. І тут почалося найцікавіше, бо тогочасна влада вирішила не відставати від категорій 20-30 років й самого засудження та ув'язнення було мало, їм важливо було зламати волю й заставити привселюдно відмовитися від націоналістичних ідей, творів, побратимів. Ось уривок із листа Стуса з СІЗО від 23 січня 1972 року: „Люди добрі, дуже вже негаразд ви чините... Спам'ятайтеся, люди добрі. Після нас із Вами потопа не буде, а „буде син, і буде мати, і будуть люди на землі”, і тоді Вашим дітям буде соромно за Вас. Твердо вірю, що через кілька років буде соромно і кожному з Вас за те, що ви чините не по правді”¹¹.

Таким чином, Ігор та Ірина Калинці, Василь Стус, Євген Сверстюк „поплатились” за гіперактивну діяльність в національно-визвольній боротьбі, активній пропаганді та солідному самвидавському процесі, що вони організували. Це була щоденна копітка праця, що полягала в конспірації та переховуванні. Серед звинувачень основними фігурували – „антирадянські” вірші, самвидав і участь у заснуванні першої правозахисної групи в УРСР (з документів справи „Блок” з архіву СБУ). Мало того, арештовували не тільки дисидентів, а й їхні твори, праці, результати діяльності. Читаємо із офіційного наказу:

„Таємно.

Академія Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки.

№117778 т від 27 липня 1973 р.

Директорам установ і організацій АН УРСР

Згідно з наказом Головного управління по охороні державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР №2-т від 29 травня 1973 року, просимо Вас дати вказівку підвідомчій бібліотеці вилучити з загального користування всі твори таких авторів: 1) Багаутдінова Рема Махмудовича, 2) Дзюби Івана Михайловича, 3) Захарченка Василя Івановича, 4) Калинця Ігоря Мироновича, 5) Калинець-Стасів Ірини Онуфріївни, 6) Колесника Володимира Андрійовича, 7) Мороза Валентина Яковича, 8) Осадчого Михайла Григоровича, 9) Сверстюка Євгена Олександровича, 10) Світличного Івана Олексійовича, 11) Сокульського Івана Григоровича, 12) Стуса Василя Семеновича, 13) Черновола В'ячеслава Максимовича.

Про закінчення цієї роботи повідомити головне управління по охороні державних таємниць у пресі при Раді Міністрів УРСР.

Віце-президент Академії Наук УРСР академік І. К. БЛОДІД¹².

Уже ex post Ірина Калинець пригадує останні події перед початком арештів, що в той чи ін-

ший спосіб „натякали” на майбутні процеси у Львові та Києві: У грудні 1971 р. до Львова приїхав В. Стус, що проходив тоді лікування у моршинському санаторії. „Разом ходили колядувати. Ми показували Василеві музеї, церкви, цвинтарі. Його мучив виразковий біль, аж до паморок. А ввечері у нас вдома він надзвичайно артистично читав свої поезії. Його голос лився, як музика. Це можна було порівняти із очищенням. Увечері 9 січня, на Стефанії, Василь повертався до Києва, ми зі Славком Черноволом проводжали його в аеропорт. Їдемо повз будинок КГБ, а там всі вікна світяться, тоді й подумалося – вони щось готують”¹³.

Потім усе змішалось, закрутилося у паперах слідчих справ. Одним, менш помітним і активним, вдалося уникнути арешту й вони залишились потайки робити справи своїх засуджених друзів, іншим вдалося втекти за кордон, де вони мали змогу активно писати про тогочасні гіперкриваві події в Україні. Одні пройшли смертні табори й, дякуючи Божому провидінню, вижили, а хтось, так, як Стус – помер мучеником (1985 р.). Він зробив такий вибір, бо не терпів компроміси, засуджував їх і ставився з презирством до тих, хто, опустивши очі, мовчав, ковтав слова, знаючи правду. Потверджують це спогади Є. Сверстюка: „Василь завжди говорив з начальством тоном переможця й прокурора на майбутньому нюрнберзькому процесі”¹⁴. Ті фізичні страждання, які йому довелося пережити ще й із забороною писати й перекладати, просто неможливо уявити, це щось поза межами розуміння. М. Жулинський пише: „Справді, доля Шевченка порівняно з долею Стуса, видається значно легшою”¹⁵ Це свідчить про вже обґрунтовану нами думку – поведінкова модель авторитарного радянського режиму була значно жорстокішою й діяла у більших масштабах.

Наприкінці 2014 року помер ще один політв'язень, автор одного із найважливіших творів українського самвидаву „З приводу процесу над Погружальським” Євген Сверстюк. Пройшовши ув'язнення та заслання, він вижив та залишив після себе цілу низку надзвичайно важливих літературно-критичних нарисів, есе та спогадів про ті роки, про ув'язнення та заслання. Особливо це стосується спогадів про В. Стуса („Базилеос”, „Поет про Поета”, „Василь Стус – летюча зірка української літератури”) та загальної „невольничої” атмосфери того часу, сконденсованих діахронічних історичних оглядів „поневолення” України, її люду, культури.

Всепоглинаюча нищівна влада торкнулася усіх без винятку літературних, мистецьких, правозахисних та наукових діячів. Інша справа, що когось вона вбивала фізично, а когось – мораль-

но, когось лише „лякала”, натякнувши про можливі перспективи. Люди жили й вірили у міфі системи, а потяг гнав на Колиму синів і дочок України, старий, розвалений „двохсотлітній” експрес вивозив з країни її „золоті запаси”.

Здавалося би, після 1991 року було натиснуто „стоп-кран” й криваві часи для української еліти закінчилися. Проте наприкінці 2013 року вся країна спостерігала за жорстоким побиттям на харківському Майдані відомого письменника та перекладача – Сергія Жадана. Влада чітко знала, кого била, кого принижувала й заставила ставати на коліна привселюдно... Якщо спільними зусиллями не зупинити російської агресії, то описаний нами експрес відновить свій рух й кривава історія перейде на нову спіраль вбивств й геноциду.

Ми намагались бути об’єктивними й оперувати лише фактами й спогадами реальних осіб-очевидців, але коли торкаєшся такої теми, то ловиш себе на думці, що навіть мови не може бути лише про об’єктивність, тому, якщо вникнути у всі згадані тут жахіття, якщо уявити собі змодельований нами „сибірський експрес”, то суб’єктивності не оминати. До того ж, риторика російської влади та пропаганди у наші дні заставляє справді боятися повторення зазначених подій. Адже вся Європа, весь світ чітко знає про „шизофренічну” й лицемірну брехню Росії щодо розгорнення силових дій на території неналежної держави Україна, але всі „розводять” патетику і просто спостерігають, як робили це і в шістдесятих роках. Ленін, Сталін, Брежнев, Путін – смисловий ряд класичної клінічно-політичної шизофренії, яку потрібно лікувати, а не потакати їй безчинству.

Але усіх пасажирів „двохсотлітнього експресу” переповнювала віра, що справедливість таки настане. Тому ми хочемо завершити словами із „арештованої” статті ще одного мученика-засланця Валерія Марченка (журналіст, літературознавець, перекладач, помер 1984 р.): „Відсутність елементарної законності, катування, насильства, вбивства без суду і слідства, всілякого гатунку жорстокості, терор, геноцид – все це з арсеналу боротьби „братів”-росіян проти народу України. Та хіба жахливі сибірські хурдиги можуть похитнути дух істинних революціонерів? Іван Дзюба, Іван Світличний, Євген Сверстюк та інші ув’язнені патріоти ніколи не служили хибній ідеї. Бо не може бути захист рідної мови, рідної землі явищем антигуманним, фашистським. Хижа і по-варварському дика, невимовна теорія поглинання однією нацією інших буде наштовхуватися на все- зростаючий опір українців, усіх народів неоімперій”¹⁶.

Вічна пам’ять усім „пасажирам” „двохсотлітнього” експресу, що полягли за волю й незалежність нашої держави, заради збереження національного інтелектуального й мистецького багатства.

References:

¹ Sverstyuk E. Desecration of Sacred Gift of Life / prodigal sons Ukraine. - K., 1993. - S. 14. (Ukrainian revival: History and Modernity / B-ka of "Monuments of Ukraine", Vol. 13. Ser.1.Vyp.1-2).

² Sverstyuk E. Desecration of Sacred Gift of Life / prodigal sons Ukraine. - K., 1993. - P. 12. (Ukrainian revival: History and Modernity / B-ka of "Monuments of Ukraine", Vol. 13. Ser.1.Vyp.1-2).

³ Varenitsa O. P. Historiosophy Panteleimon Kulish in the Interpretation Petrova // Bulletin of Kyiv National Taras Shevchenko University, 2005. - № 73-75. - P.13.

⁴ Sverstyuk E. Bazyleos / Prodigal sons Ukraine. - K., 1993. - P. 140 - (Ukrainian revival: History and Modernity / B-ka of "Monuments of Ukraine", Vol. 13. Ser.1.Vyp.1-2).

⁵ Executed Renaissance: Anthology 1917 - 1933: Poetry - Prose - Drama - essay / Uporyakuv., Foreword., J. Lawrynenko Epilogue; Afterword E. Sverstyuk. - Torch, 2004. - P. 65.

⁶ Executed Renaissance: Anthology 1917 - 1933: Poetry - Prose - Drama - essay / Uporyakuv., Foreword., J. Lawrynenko epilogue; Afterword E. Sverstyuk. - Torch, 2004. - P.267.

⁷ Sverstyuk E. Sixties and West / prodigal sons Ukraine. - K., 1993. - P. 23. - (Ukrainian revival: History and Modernity / B-ka of "Monuments of Ukraine", Vol. 13. Ser.1.Vyp.1-2).

⁸ De-Stalinization. Dissent. Access: http://studopedia.ru/1_33608_destanilizatsiya-desidenstvo.html

⁹ Zhulinsky M. Vasyl Stus / Word and share: Textbook. - K.: ASK, 2002. - P. 606.

¹⁰ Vyatrovych V. KGB against Ukrainian dissidents. The case "Block" Access: <http://www.istpravda.com.ua/>

¹¹ Ibid.

¹² Garden Passionarians V. Lviv. The anniversary of Irina Kalynets Access: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/6/7810/>

¹³ Ibid.

¹⁴ Sverstyuk E. Bazyleos / prodigal sons Ukraine. - K., 1993. - S. 140 - (Ukrainian revival: History and Modernity / B-ka of "Monuments of Ukraine", Vol. 13. Ser.1.Vyp.1-2).

¹⁵ Zhulinsky M. Vasyl Stus / Word and share: Textbook. - K.: ASK, 2002. - S. 611.

¹⁶ Valeriy Marchenko. Kyiv dialogue / letter to his mother from captivity. K.: Foundation of Olzhych, 1994. - P. 26 - 27.

Skrypnyk I. Bicentenary Express: Ukrainian literature and unalterability of behavioral model of the authorities. The great period in the history of Ukrainian literature and culture is analyzed in the article. During this period, first the imperial Tsarist authorities and later Soviet totalitarian regime condemned and killed Ukrainian elite and conscious patriots of the nation. An image of a sort of a train goes through the entire research, which like the mythological Charon transports prisoners to the east of Russia, so-called death camps. The author shows the basic behavioral archetypes of the authorities that sought to destroy intellectual code of the Ukrainian nation. All Ukrainian literature from the time of Shevchenko to this day diachronically is a "bloody" literature; it's a "bloody" cultural-historical process associated with the battling for Ukrainian independence with Russian imperial and later with totalitarian systems. Refuting phrase by Yuri Andrukhovych from the poem «The bad company» (collection "Songs for Mertvyi Piven", 2004), "Not enough suicides for a great literature", can form in a way an alternate answer, the artists simply do not survive to this point, they are murdered, destroyed at camps, tortured in the cellars of the NKVD, starved in the camps of the Gulag. Thousands of prominent Ukrainians, cultural and academic leaders, educators, clergymen, patriots, that despite all were not afraid to tell the truth, write the truth, speak out loud or whisper, declare Ukrainian ideas with their actions, were taken by the "Siberian Express". The author tries to be objective and to operate only with facts and memories of real people-witnesses, but when dealing with such a topic, you catch yourself thinking that one can not but be subjective here, therefore, if we grasp all these horrors, if we imagine a simulated "Siberian express", we can not

avoid subjectivity. Moreover, the Russian authorities rhetoric and propaganda of today terrify one of the possibility of repetition of the events. For the entire Europe, and the whole world are aware of Russia's "schizophrenic" and hypocritical lies about deployment of military forces on the territory of independent Ukraine, but everyone "plays" pathetic and simply observes as they did in the sixties.

Key words: *Shevchenko phenomenon, executed renaissance, "sixties", dissidents, genocide, terror, national liberation conflict.*

Скрипник Ірина – викладач кафедри суспільних наук та українознавства Вищого державного навчального закладу України „Буковинський державний медичний університет”. Автор понад 20 наукових праць. Наукові зацікавлення: порівняльне літературознавство, антропологія, культуральні студії, психолінгвістика, соціолінгвістика.

Skrypnyk Iryna – lecturer of the Department of social sciences and Ukrainian studies; Higher State Educational Establishment of Ukraine «Bukovinian State Medical University»; the author of more than 20 scientific works. Scientific interests: comparative literature, anthropology, cultural studies, psycholinguistics, sociolinguistics.

Received: 17-02-2016

Advance Acces Publisher: April 2016

© I. Skrypnyk, 2016